Тема 11. Психологічна служба в правоохоронній системі, пенітенціарній сфері та пробації

План лекції

11.1. Психологічні підрозділи Національної поліції: відбір, супровід служби, допомога після критичних подій

11.2. Робота з потерпілими, свідками й дітьми, особливості слідчих дій та підходу до різних видів злочинів

11.3. Установи виконання покарань і пробація: оцінка ризиків, подвійні ролі, межі конфіденційності та вигорання

Література: [8, 9, 10, 13, 14, 18, 19]

11.1. Психологічні підрозділи Національної поліції: відбір, супровід служби, допомога після критичних подій

Правоохоронна діяльність належить до професій підвищеного ризику: працівники поліції, прикордонної служби, Національної гвардії та інших структур стикаються із загрозою життю, насильством, людськими стражданнями, постійною відповідальністю за рішення, ненормованим режимом, конфліктами з правопорушниками, суспільним тиском. У воєнний час ці чинники доповнюються службово-бойовими завданнями (забезпечення правопорядку в прифронтових зонах, робота в умовах надзвичайних ситуацій і масових заходів, участь в операціях відсічі збройної агресії, робота на блокпостах, документування воєнних злочинів), обстрілами, роботою з тілами загиблих, евакуацією населення. Психологічне забезпечення діяльності цих структур інтегрується в систему управління персоналом [8; 13].

Психологічні підрозділи Національної поліції України виконують функції професійно-психологічного відбору кандидатів, психологічного супроводу служби, психологічної підготовки, діагностики морально-психологічного стану,

психологічної профілактики й реабілітації, консультування керівників, участі в службових розслідуваннях за запитом, роботи з родинами загиблих і поранених працівників. Нормативно-методична база та практичні посібники описують організацію, документацію, права й обов'язки психолога.

Професійно-психологічний відбір ґрунтується на професіограмі діяльності та охоплює оцінку інтелекту й когнітивних функцій, особистісних властивостей (емоційна стабільність, стресостійкість, самоконтроль, відповідальність, схильність до ризику, агресивність, антисоціальні риси), мотивації, комунікативних і лідерських якостей, психічного здоров'я. Інструментарій охоплює стандартизовані опитувальники особистості (багатофакторні тести, що виявляють психопатологічні схильності), методики вимірювання тривоги, депресії й агресивності, проєктивні й експериментальні методики, структуроване інтерв'ю, спостереження в групових завданнях, ситуаційні тести. Висновок формується за сукупністю методик з урахуванням їхніх психометричних меж; жодна окрема методика не слугує підставою для відмови.

Супровід служби – комплекс заходів із підтримки психологічної готовності й працездатності: періодичне психодіагностичне обстеження, консультування, тренінги з саморегуляції, стресостійкості, конфліктології й комунікації, підтримка в адаптаційний період (молоді працівники), робота з групами ризику (працівники після критичних подій, поранені, після тривалих відряджень, з ознаками вигорання, адикції чи конфліктних ситуацій у родині). Нерідко працівники не звертаються до психолога через страх професійних наслідків, тому конфіденційність і добровільність консультацій мають принципове значення [8; 14].

Критичні події в правоохоронній діяльності – застосування зброї, поранення або загибель колеги, смерть дитини, масові жертви, тривалі конфлікти з насильством, службове розслідування. Допомога після таких подій передбачає оперативну підтримку керівником і психологом, безпеку й відпочинок, психоосвіту про реакції, спостереження, скринінг і подальше

консультування; обов'язкові розбори з вимогою детального переказу переживань не застосовують. Для працівників, які брали участь у застосуванні сили зі смертельними наслідками, окремо враховують ризик провини, юридичного тиску й моральної травми.

Професійне вигорання працівників поліції виявляється емоційним виснаженням, цинізмом, деперсоналізацією щодо громадян, зниженням професійної ефективності; воно пов'язане з перевантаженням, конфліктами в колективі, браком ресурсів і визнання. Профілактика охоплює організаційні заходи (навантаження, справедливість, участь у рішеннях), навчання навичкам саморегуляції, підтримку керівників і колег, супервізію психологів.

Взаємодія з рятувальниками, медиками та волонтерами. На місцях подій поліцейські працюють разом із рятувальниками, медиками й волонтерами: це створює потребу в узгоджених правилах комунікації, спільних навчаннях і спільних розборах. Психолог підрозділу сприяє обміну досвідом між службами, пояснює особливості реакцій на стрес у кожній професійній групі та допомагає уникати конфліктів, що виникають через різні завдання й оцінки ситуації. Спільні програми підтримки, зокрема для тих, хто працював в одній події, зменшують ізоляцію працівників і підвищують довіру.

11.2. Робота з потерпілими, свідками й дітьми, особливості слідчих дій та підходу до різних видів злочинів

Робота з потерпілими, свідками й дітьми – один із напрямів діяльності психологів правоохоронної системи. Психологічна допомога потерпілим охоплює першу психологічну допомогу, оцінку стану й ризиків, інформування про права й процедури, підготовку до слідчих дій, супровід під час допитів і впізнання, взаємодію із соціальними службами й медичною допомогою [9; 10]. Допомога не підміняє терапію й не повинна втручатися в процесуальні права сторін.

Особливості слідчих дій з потерпілими й свідками, які пережили насильство, визначаються ризиком повторної травматизації. Принципи: безпечне місце, мінімізація кількості допитів, пояснення процедури простою мовою, право вибору присутніх осіб, перерви, відкриті запитання без тиску й навіювання, зменшення кількості повторів розповіді (одне опитування, зафіксоване відеозаписом), увага до стану людини, повага до меж [10; 19].

Діти-потерпілі й свідки потребують спеціального підходу: опитування проводять фахівці, підготовлені до роботи з дітьми, у спеціально облаштованому приміщенні, з урахуванням віку, мовлення, розвитку пам’яті та навіюваності. Використовують відкриті запитання, уникають навідних, перевіряють розуміння; присутність довіреної особи, збереження відчуття безпеки, пояснення подальших кроків є обов’язковими. Спеціальні структуровані протоколи опитування дітей мінімізують ризик спотворення свідчень і повторної травматизації.

Підхід до різних видів злочинів враховує специфіку наслідків. Постраждалі від насильства в сім’ї потребують оцінки ризику, плану безпеки, перенаправлення до притулку й юридичної допомоги; постраждалі від сексуального насильства, зокрема пов’язаного з конфліктом, – уникнення звинувачувальних формулювань, вибору статі інтерв’юера, доступу до медичної допомоги, конфіденційності; постраждалі від торгівлі людьми – безпеки, ідентифікації, стабілізації й реінтеграції; постраждалі від воєнних злочинів і родичі загиблих – підтримки під час документування, ідентифікації й повідомлень про смерть [10; 18; 19].

Психологічна оцінка в слідчих діях (судово-психологічна експертиза) – окремий вид діяльності, регламентований процесуально. Експерт оцінює психічні стани, здатність особи правильно сприймати обставини, схильність до навіювання, особливості пам’яті; використовує стандартизовані методики, клінічну бесіду, аналіз матеріалів справи. Робота психолога підрозділу не поєднується з експертною через конфлікт ролей [8].

Працівники поліції, які працюють із насильницькими злочинами, дітьми й тілами загиблих, піддаються ризику вторинної травматизації. Підтримка охоплює регулярну супервізію, ротацію завдань, обмеження обсягів матеріалів із насильницьким змістом, групи взаємопідтримки, доступ до консультування; психологічна служба оцінює ці ризики й планує заходи.

11.3. Установи виконання покарань і пробація: оцінка ризиків, подвійні ролі, межі конфіденційності та вигорання

Установи виконання покарань і органи пробації мають специфічний контингент і вимоги до психологічної роботи. Засуджені мають вищу поширеність психічних розладів, адикцій, травматичного досвіду, суїцидального ризику, порівняно із загальною популяцією; середовище ізоляції посилює ці ризики. Психолог установи відповідає за оцінку, корекцію, профілактику й підтримку, а також сприяння підготовці засуджених до звільнення.

Психологічна оцінка в пенітенціарній сфері охоплює діагностику особистісних характеристик, ризику рецидиву, суїцидального й агресивного ризику, потреб у лікуванні адикцій, мотивації до змін. Інструментарій складається зі структурованого клінічного інтерв'ю, опитувальників особистості та агресивності, шкал оцінки ризику й потреб (у межах підходу «ризик – потреби – відповідь»), структурованих інструментів професійного судження щодо ризику насильства, шкал психопатії, скринінгу на депресію, посттравматичні симптоми, вживання психоактивних речовин. Тест не замінює клінічної оцінки, а його результат тлумачать у контексті біографії, поведінки й ситуації.

Корекційна робота базується на доказових підходах: когнітивно-поведінкових програмах, які змінюють антисоціальні переконання й навички розв'язання проблем, програмах управління гнівом, лікування адикцій, розвитку соціальних навичок, роботі з травмою, підготовці до звільнення.

Ефективність підвищується, коли інтенсивність втручання відповідає рівню ризику, а зміст – потребам засудженого й його ресурсам. Групові програми потребують підготовлених фасилітаторів і оцінки результатів.

Пробація – система наглядових і соціально-виховних заходів щодо осіб, які порушили закон, поза ізоляцією. Психологічний складник охоплює оцінку ризику повторного правопорушення, складання індивідуального плану роботи, мотивування до змін, підтримку в розв'язанні проблем (житло, робота, залежності, родина), програми для правопорушників (управління гнівом, подолання залежності, насильство в сім'ї), співпрацю з громадою. Окремий напрям – робота з особами, які мають травматичний досвід (військовослужбовці, ветерани, колишні рятувальники й працівники силових структур) і порушили закон: їхній травматичний досвід і ризик агресії потребують пріоритетної оцінки й лікування [10; 19].

Подвійні ролі психолога установи виконання покарань виникають, коли той одночасно надає допомогу засудженому й дає висновки адміністрації (щодо умовно-дострокового звільнення, режиму утримання, ризику). Така ситуація суперечить принципам довіри й конфіденційності. Професійна етика вимагає чіткого роз'яснення клієнту меж конфіденційності на початку роботи, розмежування ролей (терапевтична й оцінювальна), передачі лише тих відомостей, що необхідні для безпеки й рішень, і документування згоди. Межі конфіденційності визначають закон і етичний кодекс: обов'язок попередити про загрозу життю, суїцидальний ризик, вчинення тяжкого злочину.

Суїцидальна профілактика в установах – окремий пріоритет: оцінка ризику під час надходження до установи, ключові періоди (початок утримання, винесення вироку, втрата зв'язків, звільнення), доступ до допомоги, нагляд, план безпеки, співпраця з медиками й адміністрацією, навчання персоналу розпізнавати ознаки.

Вигорання психологів і персоналу в таких установах зумовлено постійним конфліктом ролей, ризиком маніпуляцій, небезпекою, нестачею ресурсів і

слабкою підтримкою. Профілактика охоплює регулярну супервізію, чіткі протоколи, обмеження навантаження, навчання з розпізнавання маніпуляцій і межі, співпрацю з колегами, доступ до власної допомоги.

Порівняння типових ролей психолога в правоохоронних і пенітенціарних установах:

– психолог відділу кадрів: відбір, оцінка придатності, висновки для управління персоналом. Ризик: подвійна роль під час консультування тих самих осіб;

– психолог підрозділу підтримки: консультування працівників, допомога після критичних подій, профілактика вигорання. Умова: конфіденційність, відокремлення від дисциплінарних процедур;

– психолог роботи з потерпілими: підтримка під час слідчих дій, взаємодія зі службами допомоги. Умова: спеціальна підготовка (діти, насильство);

– психолог установи виконання покарань: оцінка ризиків, корекційні програми, підготовка до звільнення. Ризик: поєднання терапії й оцінювання для адміністрації;

– фахівець пробації: оцінка ризиків рецидиву, плани, співпраця з громадою.

Розмежування ролей, письмові домовленості й супервізія зменшують конфлікти інтересів [8; 19].

Соціальна реабілітація осіб, які відбули покарання. Реабілітація охоплює підготовку до звільнення, допомогу в пошуку житла й роботи, відновлення зв’язків, навчання навичкам. Психологічний складник – робота з мотивацією, самоконтролем, залежністю, посттравматичними проявами. Співпраця з громадами й роботодавцями підвищує ймовірність успішної інтеграції.

Етичні виклики в роботі з правопорушниками та потерпілими. Психолог у правоохоронній і пенітенціарній системах працює з людьми, чиї інтереси суперечать. Етичні вимоги: повага до гідності кожного, неупередженість, чіткість ролі, інформування про межі конфіденційності, уникнення

використання допомоги для тиску. Робота з особами, які вчинили насильство, не означає виправдання; вона спрямована на зменшення ризику повторення шкоди.

Підтримка потерпілих у процесі розслідування передбачає захист від повторної травматизації, інформування про процедури, супровід, повагу до рішень. Співпраця з юристами та правозахисними організаціями підвищує безпеку.

Психологічне забезпечення кадрових процесів у силових структурах. Кадрові процеси охоплюють добір, розстановку, ротацію, просування, звільнення. Психолог оцінює відповідність вимогам, потенціал, ризики, консультує керівників, але не ухвалює кадрових рішень. Діагностичні процедури проводяться відповідно до нормативів із дотриманням прав кандидатів. Післяслужбова підтримка охоплює підготовку до виходу у відставку та допомогу в адаптації до цивільного життя.

Взаємодія з іншими службами та громадою. Психолог налагоджує співпрацю з медичними закладами, службами у справах дітей, центрами соціальних послуг, громадськими організаціями. Узгоджені протоколи дають змогу своєчасно скеровувати осіб, які потребують допомоги, і забезпечувати безперервність підтримки після завершення контакту з правоохоронною системою. Участь у громадських ініціативах підвищує довіру до сектору безпеки.

Психологічні особливості роботи з агресивними та кризовими особами. Поведінка агресивних осіб часто пов’язана зі страхом, безсиллям, інтоксикацією, психічним розладом. Деескалація спирається на спокійний голос, відкриту позу, збереження дистанції, чіткі прості повідомлення, визнання почуттів, надання вибору, уникання загроз і суперечок. Безпека працівників і оточення має пріоритет; за загрози життю застосовують передбачені процедури. Після інциденту проводять обговорення та підтримку

учасників. Психологічне навчання персоналу зменшує ризик ескалації та випадків надмірної сили.

Ключові поняття теми: *професійно-психологічний відбір правоохоронців; професіограма діяльності; психологічний супровід служби; критичний інцидент; рання діагностика та скринінг; допит дитини; судово-психологічна експертиза; ризик рецидиву; модель «ризик – потреби – відповідь»; пробація; подвійні ролі психолога; межі конфіденційності.*

Питання для самоперевірки

1. Які функції виконують психологічні підрозділи Національної поліції?
2. Які методики застосовують під час професійно-психологічного відбору і які їхні межі?
3. Як організовують допомогу працівникам після критичних подій?
4. Які принципи роботи з потерпілими, свідками й дітьми під час слідчих дій?
5. Чим відрізняється психологічна допомога потерпілим від різних видів злочинів?
6. Як оцінюють ризики й проводять корекційну роботу в установах виконання покарань?
7. Що таке подвійні ролі психолога й як окреслюють межі конфіденційності?
8. Як запобігають вигоранню й вторинній травматизації фахівців правоохоронної сфери?